

ФЕДЧУН Н. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.775

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ПОКАРАННЯ ЗА ЗАБРУДНЕННЯ МОРЯ

У статті проаналізовані питання щодо особливостей кваліфікації та покарання за забруднення моря. Доводиться, що важливу роль у гарантуванні екологічної безпеки морського середовища відіграє кримінальне законодавство, яке має щодо розглянутих питань специфічні особливості, що виходять за межі інтересів окремої держави, і потребує уніфікації з відповідними міжнародними угодами.

Ключові слова: екологічна безпека, довкілля, забруднення моря, кваліфікуючі ознаки, кримінально-правові наслідки.

В статье проанализированы вопросы особенностей квалификации и наказания за загрязнение моря. Сделан вывод о важности в обеспечении экологической безопасности морской среды уголовного законодательства, которое в отношении рассматриваемых вопросов характеризуется специфическими особенностями, выходящими за рамки интересов отдельно взятого государства, и требует унификации с соответствующими международными соглашениями.

Ключевые слова: экологическая безопасность, окружающая среда, загрязнение моря, квалифицирующие признаки, уголовно-правовые последствия.

In the article a question concerning peculiarities of marine pollution qualification and punishment is analyzed. Concluded that in the matter of ensuring the ecological safety of the marine environment, criminal law, which in its application of the examined issues, has specific characteristics that go beyond the interests of a single state and requires unification with relevant international agreements.

Key words: ecological safety, environment, marine pollution, qualifying signs, criminal consequences.

Вступ. Зростання в останні десятиліття інтенсивності міжнародного морського судноплавства призвело до необхідності боротьби за чистоту Світового океану, за збереження його біоресурсів, морської флори і фауни. Екологічні питання стали тісно переплітатися з політикою держав у галузі мореплавства.

Глобальний характер проблеми попередження забруднення моря диктує нагальну потребу прийняття відповідних заходів як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівнях.

Як окремі аспекти правової охорони довкілля, так і загальні проблеми правової охорони навколишнього середовища були предметом наукових досліджень багатьох українських та іноземних науковців, а саме: В.І. Андрейцева, Т.Д. Бушуєвої, В.П. Владимірова, С.Б. Гавриша, В.О. Глушкова, В.К. Гришука, П.С. Дагеля, О.М. Джужи, О.О. Дудорова, Є.Н. Жевлакова, М.Й. Коржанського, Ю.М. Ляпунова, В.К. Матвійчука, П.С. Матишевського, М.І. Мельника, В.Л. Мунтяна, В.О. Навроцького, Є.А. Плотнікова, Г.С. Поліщука, В.М. Присяжного, О.В. Скворцової, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, В.П. Тихого, П.В. Хряпінського, М.І. Хавронюка, О.І. Чучаєва, Ю.С. Шемшученка, Н.Г. Шимбарєвої, В.А. Широкова, М.В. Шульги, А.М. Шульги та ін.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд особливостей кримінально-правової кваліфікації та покарання за забруднення моря згідно з чинним Кримінальним кодексом (далі – КК) України, виявлення в зазначеній сфері спірних питань кримінально-правового регулювання особливості.

Результати дослідження. Переважна більшість приписів щодо злочинів проти довкілля сформульована законодавцем так, що це дає підстави вважати їх злочинами з матеріальним складом. Маються на увазі такі склади злочинів, в яких суспільно небезпечні наслідки є обов'язковою частиною об'єктив-

ного боку складу злочину. Водночас значна більшість таких наслідків – це наслідки у вигляді реальної шкоди. Для інших злочинів проти довкілля, зокрема й для забруднення моря, характерною рисою об'єктивного боку є створення загрози (небезпеки) заподіяння шкоди об'єкту кримінально-правової охорони. У кримінально-правовій літературі такі злочини дістали назву «делікти створення небезпеки» [1, с. 115].

Узагальнений аналіз особливостей законодавчого опису наслідків злочинів проти довкілля в чинному Кримінальному кодексі України дозволяє стверджувати, що український законодавець віддав перевагу наслідкам, які, здебільшого, ґрунтуються на оціночних судженнях правоохоронних органів. До суспільно-небезпечних наслідків злочинних посягань на довкілля належать, зокрема, загибель людей (смерть хоча б однієї людини), захворювання людей, загибель об'єктів тваринного та рослинного світу, екологічне забруднення територій, інші тяжкі наслідки.

Так, усі суспільно-небезпечні наслідки злочинів проти довкілля В.В. Локтіонова пропонує поділити на такі групи:

1. За формою об'єктивного відображення в нормі КК: а) реальне настання шкоди; б) загроза її настання.

2. За характером впливу на об'єкт злочину: а) погіршення якості довкілля; б) шкода у виді втрати компонента довкілля, природного об'єкта: повної втрати, часткової втрати; і повної, і часткової втрати; в) спричинення смерті або шкоди здоров'ю людини;

3. За змістом суспільних відносин, благ і цінностей: а) екологічна шкода; б) фізична шкода; в) економічна (майнова) шкода [2, с. 4, 14–15].

Коли суспільно небезпечний наслідок злочинів проти довкілля має форму реальної шкоди, наприклад, заподіяння шкоди життю або здоров'ю людини, заподіяння реальної шкоди іншим об'єктам довкілля, спричинення матеріальної (майнової) шкоди, правозастосувач має можливість визначити розмір і характер таких наслідків.

Інша ситуація виникає в разі настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді створення загрози (небезпеки) заподіяння шкоди об'єкту кримінально-правової охорони. У такому разі існує лише сама можливість заподіяння реальної шкоди такому об'єкту. Виникає питання щодо доцільності їх розуміння як наслідків створення загрози (небезпеки), якщо на практиці існують певні труднощі під час встановлення таких наслідків. Для відповіді на таке питання потрібно звернутися до теоретичних підвалин зазначеної проблеми.

У теорії кримінального права немає єдиної думки щодо зазначеного вище.

Найбільш обґрунтованою та повною вважається позиція авторів, які стверджують, що створення загрози заподіяння шкоди об'єкту кримінально-правової охорони – факт об'єктивної дійсності. Але і вона потребує уточнення. Створення загрози заподіяння шкоди об'єкту кримінально-правової охорони може визнаватися суспільно небезпечним наслідком лише тоді, коли така загроза буде дійсною та реальною. Як слушно зазначав Г.В. Тімейко, у деліктах створення небезпеки наявність абстрактної можливості заподіяння реальної шкоди об'єкту кримінально-правової охорони не може бути достатньою підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності [2, с. 101].

Треба зазначити, що, незважаючи на теоретичну доведеність погляду щодо існування двох видів суспільно небезпечних наслідків у виді реальної шкоди, а також створення загрози заподіяння такої шкоди, на практиці існує проблема встановлення в межах конкретного кримінального провадження наслідку другого виду.

З об'єктивного боку, злочин, передбачений ст. 243 КК України, можливий у трьох формах:

1) порушення спеціальних правил, що призвело до забруднення моря шкідливими матеріалами, речовинами, а також відходами і створило небезпеку для життя чи здоров'я людей, або живих ресурсів моря, чи могло перешкодити законним видам використання моря;

2) незаконне скидання чи поховання зазначених матеріалів, речовин і відходів;

3) неповідомлення про підготовлений або вчинений внаслідок крайньої необхідності викид, або невідворотні втрати шкідливих речовин або сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей, або живих ресурсів моря, чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку, або перешкодити іншим законним видам використання моря.

Для визнання злочину в його першій і третій формах (матеріальні склади злочинів) закінченим необхідно, щоб забруднення моря або неповідомлення відповідної інформації належним адресатам створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку, або перешкодити іншим законним видам використання моря. Злочин у другій формі є закінченим із моменту скидання чи поховання в морі зазначених у ч. 1 ст. 243 КК України матеріалів, речовин і відходів.

Небезпека для життя людей означає створення реальної можливості загибелі хоча б однієї людини, а безпека для їхнього здоров'я – це створення реальної загрози здоров'ю людей чи здоров'ю

майбутніх поколінь (поширення захворювань, зменшення тривалості життя в регіоні, поява каліцтв або видимих відхилень у розвитку дітей тощо). Небезпека для довкілля – це загроза заподіяння шкоди рослинному і тваринному світу, їхнє масове захворювання або загроза настання інших тяжких наслідків.

Небезпека повинна загрожувати не будь-яким цінностям, а прямо названим у диспозиції ч. 2 ст. 243 КК України, тобто порушення має бути таким, яке спричиняє загибель людей або інші тяжкі наслідки (тілесні ушкодження середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження, велику матеріальну шкоду тощо).

Загибель людей треба розуміти як настання смерті хоча б однієї людини. З погляду правил філології поняття «загибель людей» необхідно розуміти як спричинення смерті двом або більше особам у зв'язку з тим, що таке поняття вживається в множині. Але серед вчених, які досліджують зазначену категорію, немає єдності думок щодо тлумачення такого поняття. Погляди науковців можна умовно поділити на дві групи:

1) вчені, які вважають, що термін «загибель людей» необхідно розуміти як загибель хоча б однієї людини (С.І. Селецький, М.І. Мельник, А.В. Савченко);

2) вчені, які вважають, що ознака «загибель людей» доцільна в разі смерті не менше ніж двох осіб (В.П. Тихий, В.О. Навроцький та ін.).

На підставі зазначеного, на думку автора, і відповідно до правил філології, через те, що поняття «загибель людей» вживається в множині, воно повинно охоплювати випадки спричинення смерті двом або більше особам.

Масове захворювання людей треба розуміти як захворювання значної кількості людей на одній території, що є небезпечним для їхнього життя та здоров'я або поєднано зі стійкою втраченою працездатності, зараження епідемічними чи інфекційними хворобами кількох осіб, появу спадкових патологій, відхилень у розвитку дітей, значне зниження тривалості життя, захисних можливостей імунної системи тощо. З'ясовуючи питання про те, чи є захворювання людей масовим, варто, зокрема, досліджувати відомості про чисельність населення, що захворіло, його поширеність на території України або конкретній адміністративно-територіальній одиниці.

Зокрема увага поняттю «тяжкі наслідки» приділена також Пленумом Верховного Суду України. Так, у низці його постанов, наприклад, № 17 від 10 грудня 2004 р. «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля», № 10 від 6 листопада 2009 р. «Про судову практику у справах про злочини проти власності», № 7 від 12 червня 2009 р. «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» тощо не дається визначення поняття «тяжкі наслідки», проте знову ж таки конкретизується їхній зміст у кожній окремій ситуації та наводиться приблизний перелік наслідків, які можна віднести до тяжких [4].

Тяжкі наслідки завжди негативно позначаються на об'єкті посягання. Звісно, вид спричиненої шкоди залежить від родового та безпосереднього об'єкта злочину. Небезпека має загрожувати не будь-яким цінностям, а прямо названим у диспозиції ч. 2 ст. 243 КК України. Тобто порушення має бути таким, яке може спричинити загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Водночас ми погоджуємося з позицією більшості науковців, які вважають, що поняття «тяжкі наслідки» потребує конкретизації в кожному окремому випадку.

Отже, тяжкі наслідки треба розуміти: як заподіяння шкоди здоров'ю окремих осіб або хоча б однієї людини, що відповідає за ступенем тяжкості тяжким або середньої тяжкості тілесним ушкодженням; як істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); як зникнення, масову загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; як неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; як генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; як заподіяння матеріальної шкоди у великих (особливо великих) розмірах тощо.

Масова загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу – це зникнення багатьох об'єктів тваринного і рослинного світу, що призводить до неможливості їх відтворення та використання протягом тривалого часу в певному регіоні (з'ясовуючи питання про те, чи є загибель або захворювання об'єктів тваринного чи рослинного світу масовими, треба досліджувати відомості про кількість і екологічну цінність знищених об'єктів флори та фауни, можливість їх відтворення, їхню поширеність на території України або конкретній адміністративно-територіальній одиниці, площу, на якій знищено тварин, риб чи рослин, вартісне вираження шкоди, заподіяної довкіллю й обрахованої за відповідними таксами, обсяг і вартість робіт, які необхідно провести для ліквідації негативних наслідків тощо – Н. Ф.).

До законних видів використання моря, яким може зашкодити забруднення і засмічення морського середовища, треба відносити, зокрема, морське судноплавство, рибальство, розвідку і видобуток корисних копалин, використання морської води для опріснення, оздоровчо-рекреаційну діяльність.

Шкода зонам лікування і відпочинку, небезпека створення якої виникає, може полягати в забрудненні прибережної смуги та морської акваторії, що робить неможливим її використання як місця відпочинку й оздоровлення людей або потребує значних матеріальних вкладень для оновлення рекреаційних властивостей таких зон.

Міжнародна конвенція по запобіганню забруднення моря нафтою 1954/62 рр. по суті зобов'язала країни, що визнали її, передбачити в національному законодавстві покарання за невиконання її вимог. Як уже зазначалося раніше, відповідно до ст. 3 § 3 Конвенції, покарання можуть бути накладені за законами країни-учасника угоди, в якій зареєстровано судно, але, згідно зі ст. 6, такі покарання повинні бути не меншими, ніж ті, які можуть бути накладені за законами потерпілої від незаконного зливу нафти або нафтової суміші в територіальних водах країни [5].

Незважаючи на таку зобов'язуючу рекомендацію щодо встановлення більш-менш рівних за тяжкістю мір покарання, Конвенція не визнає конкретного кримінально-правового впливу. Це призвело до певної невідповідності у встановленні покарань за вчинення однорідних злочинів у законодавстві різних країн. Так, за англійським Законом «Про запобігання забруднення нафтою» 1971 р., особа, винна у вчиненні злочину – зливі нафти в море як за межами територіальних вод, так і у водах Сполученого Королівства, несе відповідальність порядком спрощеного судочинства у вигляді штрафу в сумі до 50 тис. фунтів або, за вироком суду за участю присяжних засідателів, у вигляді штрафу.

Варто зазначити, що міжнародні норми виключають відповідальність за злив нафти і нафтоводяної суміші за умови, якщо це викликано необхідністю гарантування безпеки судна, запобігання його пошкодження або заподіяння шкоди вантажу, а також рятування людського життя. Не настає відповідальність і в разі витоку нафти внаслідок пошкодження судна за умови, що були вжиті необхідні заходи для його запобігання.

Законодавець у ст. 243 КК України відтворив таке положення міжнародної норми, підкресливши, що стан крайньої необхідності є обставиною, що виключає суспільну небезпеку діяння щодо досліджуваного складу злочину за умови своєчасного повідомлення про те, що трапилось. Крайня необхідність скидання шкідливих речовин або сумішей означає, що таке діяння відбувається вимушено, щоб запобігти заподіяння іншої шкоди (наприклад, скидання баластних вод з танкера для того, щоб він врятувався під час аварії, зливу в море палива з літака, який намагається здійснити аварійну посадку – Н. Ф.).

Під час визначення ступеня тяжкості аналізованого злочину необхідно зважати на характер вчинених дій і наслідки: ступінь забруднення землі, надр, вод, атмосферного повітря чи іншого шкідливого впливу на них; вид і кількість небезпечних речовин, що потрапили в навколишнє середовище; кількість людей, які постраждали; кількість тварин або риби, що загинули; розмір заподіяної довкіллю шкоди тощо.

Зважаючи на санкцію та положення ст. 12 КК України, злочин, передбачений ч. 1 та ч. 3 ст. 243 КК, варто віднести до злочинів невеликої тяжкості, а ч. 2 ст. 243 КК – до злочинів середньої тяжкості.

Під час призначення покарання у виді штрафу за ст. 243 КК необхідно зважати на те, що, згідно з п. 169 та Прикінцевими і перехідними положеннями Податкового кодексу України, якщо норми відповідних законів містять посилання на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, то для цілей їх застосування використовується сума в розмірі 17 грн., крім норм адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації правопорушень або злочинів, для яких сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги для відповідного року.

Отже, за забруднення моря, а також незаконне скидання та поховання забруднюючих речовин, найменш суровий вид покарання, який може бути призначений особі, це штраф максимальним розміром 13 600 грн. або обмеження волі строком до 3-х років. Найсуворіший вид покарання за ч. 2 ст. 243 КК України – позбавлення волі на строк до 5 років.

Варто зауважити, що ст. 243 також передбачено можливість застосування додаткового виду покарання – позбавлення прав на певну діяльність і посади. Так, у постанові пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» зазначається, що коли злочин проти довкілля був безпосередньо пов'язаний із посадою, яку обіймала винна особа, або її діяльністю, суди, відповідно до ст. 55 КК, мають обговорювати питання про необхідність застосування до засудженого додаткового покарання у виді позбавлення права на певну діяльність або посади [4].

Позбавлення права обіймати деякі посади спричиняє звільнення засудженого з посади, що він обіймав під час вчинення злочину, і позбавлення його на певний строк права обіймати аналогічні посади на інших підприємствах, в установах чи організаціях. Позбавлення права на діяльність або посади застосовується тоді, коли це передбачають санкції відповідних статей. Особлива частина Кодексу закріплює практику застосування такого виду покарання як основного й додаткового, коли вчинення злочину пов'язане з посадовим становищем засудженого або характером його професійної діяльності, наприклад, до осіб, які вчинили злочини, пов'язані з виконанням «морських» судноводійських або експлуатаційних обов'язків.

Окрім покарання, яке може бути призначене та яке буде відбувати особа, визнана винною у вчиненні злочину, передбаченого ст. 243 КК України, для неї можуть наставати й інші кримінально-правові наслідки в разі вчинення зазначених злочинів.

По-перше, оскільки злочини, передбачені ч. 1 та ч. 3 ст. 243 КК України, належать до злочинів невеликої тяжкості, за наявності умов і підстав, передбачених ст. ст. 45–49 КК України, особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності; щодо злочину, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України, – особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності за наявності умов і підстав, передбачених лише ст. ст. 47–49 КК України.

Так, практика засвідчує поширеність застосування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності через забруднення моря, передбаченою ст. 46 КК України, у разі відшкодування збитків винною особою. Для обчислення збитків і розмірів заподіяної шкоди необхідно керуватись постановою Кабінету Міністрів України від 3 липня 1995 р. № 484 «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України» і Положенням про порядок обчислення розміру відшкодування та сплати збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України [6].

По-друге, відповідно до ч. 4 ст. 74 КК України, особа, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки й сумлінного ставлення до праці така особа до моменту розгляду справи в суді не може вважатися суспільно небезпечною.

До особи, визнаної винною у вчиненні злочину, передбаченого ст. 243 КК України, можуть бути застосовані: звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України) – за умови призначення за вироком суду покарання у виді обмеження або позбавлення волі, та наявності інших умов, вказаних у статті; умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК України) – за умови призначення за вироком суду покарання у виді обмеження або позбавлення волі, та наявності інших умов, вказаних у статті, та після фактичного відбуття не менше половини строку призначеного покарання.

Остаточо закінчуються всі кримінально-правові наслідки для особи, яка вчинила злочин, передбачений ст. 243 КК України, відповідно до ст. 89 КК України, з моменту сплину строку погашення судимості або її дострокового зняття.

Висновки. Велике значення в гарантуванні екологічної безпеки, зокрема й морського природного середовища, має кримінальне законодавство, яке є внутрішньодержавним, але має у своєму застосуванні щодо розглянутих питань такі специфічні особливості, які виходять за межі інтересів окремо взятої держави, що варто визнати доцільною уніфікацію основних кримінально-правових положень із відповідними міжнародними угодами.

Наприкінці розгляду проблеми можна констатувати підвищену заклопотаність сучасного людства станом навколишнього середовища, охороною природи, збереженням важливих для населення земної кулі біологічних ресурсів морів і океанів. Державами та міжнародними організаціями вживаються заходи щодо врегулювання такої проблеми в масштабах весвітніх і регіональних угод із технічної та правової регламентації дій щодо навколишнього середовища морів і океанів. Угоди держав щодо таких питань повинні охоплювати двосторонні, регіональні та глобальні відносини держав. Законодавство держав у згаданій області, зважаючи на глобальність проблеми, має відповідати принципам міжнародного права.

Список використаних джерел:

1. Кримінальне право України : Загальна частина : [підручник] / за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ : Юрінком-Інтер ; Харків : Право, 2002. – С. 115.
2. Локтіонова В.В. Суспільно-небезпечні наслідки у злочинах проти довкілля : автореф. дис.... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / В.В. Локтіонова ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2013. – 20 с.
3. Тимейко Г.В. Общее учение об объективной стороне преступления / Г.В. Тимейко. – Ростов-на-Дону, 1977. – С. 101.
4. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 р. № 17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04>
5. Міжнародна конвенція по запобіганню забруднення моря з суден 1973 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_179.
6. Про затвердження Положення про порядок обчислення розміру відшкодування та сплати збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України : Наказ Мінекобезпеки України від 26 жовтня 1995 р. № 116 // Збірник законодавчих актів України про охорону навколишнього природного середовища. – 1996. – Т. 3. – С. 268.

